

SHARQ VA G'ARB DISKURSIDA MADANIY KODLARNING IFODALANISHI: INGLIZ VA O'ZBEK (HAMDA ARAB/FORS MANBALARI ASOSIDA) LINGVOKULTUROLOGIK TAHLIL

Xodiyeva Nozima Tulkinovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq va G'arb diskursida madaniy kodlarning ifodalanish xususiyatlari lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida ingliz va o'zbek tillaridagi matnlar bilan bir qatorda arab va fors manbalariga murojaat qilinib, ularda aks etgan milliy-madaniy birliklar, ramziy obrazlar va kommunikativ strategiyalar qiyosiy jihatdan o'rganiladi. Maqolada madaniy kod tushunchasining nazariy asoslari, uning til birliklari orqali ifodalanish mexanizmlari hamda diskursiv muhitdagi funksional roli ochib beriladi. Shuningdek, turli madaniyat vakillarining nutqida aks etuvchi mentalitet, qadriyatlar tizimi va kommunikativ me'yorlarning lingvistik ifodasi aniqlanadi. Tadqiqot natijalari Sharq va G'arb madaniyatlari o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqlash, hamda tarjima jarayonida madaniy kodlarni adekvat yetkazish muammolarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: madaniy kod, diskurs, lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil, Sharq va G'arb, pragmatika, madaniyatlararo kommunikatsiya, ramziy obraz, mentalitet, tarjima

KIRISH

Globalashuv jarayonining jadallashuvi, axborot texnologiyalarining keng rivojlanishi va madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi natijasida til nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki muayyan xalqning madaniy xotirasi, qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim tizim sifatida talqin etilmoqda. Ayniqsa, Sharq va G'arb madaniyatlarining o'zaro ta'siri kuchayib borayotgan hozirgi davrda turli diskurslarda madaniy kodlarning qanday ifodalanishi masalasi filologiya va sharqshunoslik yo'nalishlarida dolzarb ilmiy muammo sifatida e'tirof etilmoqda. Madaniy kodlar til orqali uzatiladigan yashirin yoki ochiq ma'nolar tizimi bo'lib, ular xalqning tarixiy tajribasi, mentaliteti, diniy qarashlari va ijtimoiy qadriyatlari bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Zamonaviy lingvokulturologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har bir til o'zida muayyan madaniy konseptlarni mujassam etadi va bu konseptlar diskurs jarayonida turli lingvistik birliklar orqali ifodalanadi. Sharq diskursida, xususan, arab va fors manbalarida ramziylik, badiiy obrazlilik va ma'naviy-ma'rifiy mazmun ustuvor bo'lsa, G'arb diskursida, ayniqsa ingliz tilida, aniqlik, mantiqiylik va funktsionallik yetakchi o'rin tutadi. Shu boisdan, turli madaniyat vakillarining nutqida qo'llaniladigan til vositalari, metaforalar, iboralar va kommunikativ strategiyalarni qiyosiy o'rganish orqali madaniy kodlarning o'ziga xos jihatlarni aniqlash mumkin.

Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi diskurs namunalarini arab va fors manbalari bilan uyg'unlikda tahlil qilish orqali madaniy kodlarning lingvokulturologik xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqotning asosiy e'tibori til birliklari orqali ifodalanadigan ramziy ma'nolar, mentalitetga xos bo'lgan konseptlar hamda kommunikativ jarayonda namoyon bo'ladigan pragmatik strategiyalarga qaratiladi. Shu bilan birga, madaniy kodlarning tarjima jarayonida qay darajada saqlanishi yoki transformatsiyaga uchrashi ham muhim ilmiy muammo sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda madaniyatlararo kommunikatsiya jarayonida noto'g'ri talqinlar, semantik yo'qotishlar

va kommunikativ xatoliklar ko‘pincha aynan madaniy kodlarning yetarli darajada anglanmasligi bilan bog‘liq. Shuning uchun ham Sharq va G‘arb diskursidagi madaniy kodlarni chuqur o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot natijalari lingvokulturologiya, tarjima nazariyasi hamda diskurs tahlili yo‘nalishlarida olib borilayotgan ilmiy izlanishlarni boyitishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi Sharq va G‘arb diskursida madaniy kodlarning ifodalanish mexanizmlarini aniqlash, ularning lingvistik va pragmatik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish hamda turli madaniy muhitlarda ularning funksional rolini ochib berishdan iborat. Shu maqsadga erishish uchun madaniy kod tushunchasining nazariy asoslarini yoritish, ingliz, o‘zbek, arab va fors tillaridagi diskurs namunalarini tahlil qilish hamda ular o‘rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlash asosiy vazifalar sifatida belgilandi.

ASOSIY QISM

Sharq va G‘arb diskursida madaniy kodlarning ifodalanishi tilning turli sathlarida – leksik, frazeologik, stilistik hamda pragmatik darajalarda namoyon bo‘ladi. Madaniy kodlar muayyan jamiyatga xos bo‘lgan konseptual tasavvurlarni ifodalab, ular orqali insonlarning dunyoni idrok etish usuli, qadriyatlar va ijtimoiy xulq-atvori aks ettiriladi. Lingvokulturologik yondashuv nuqtayi nazaridan qaralganda, har bir til birliklari tizimi ortida muayyan madaniy mazmun yashiringan bo‘lib, bu mazmun ayniqsa diskurs jarayonida faol ochiladi. Shu jihatdan ingliz, o‘zbek hamda arab-fors manbalarini qiyosiy o‘rganish madaniy kodlarning universalligi va milliy xosligini aniqlash imkonini beradi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Sharq diskursida madaniy kodlar ko‘proq ramziy va metaforik xarakterga ega. Masalan, arab va fors adabiyotida “nur”, “qalb”, “yo‘l”, “haqiqat” kabi konseptlar nafaqat leksik ma‘no, balki chuqur falsafiy va diniy mazmunni ham ifodalaydi. Bu birliklar ko‘pincha tasavvufiy qarashlar, axloqiy qadriyatlar va ruhiy kamolot bilan bog‘liq holda qo‘llanadi. O‘zbek tilidagi ko‘plab iboralar ham ana shu Sharqona madaniy an‘analarning davomchisi sifatida shakllangan bo‘lib, unda hurmat, sabr, andisha kabi tushunchalar yetakchi o‘rin tutadi. Shu sababli Sharq diskursida nutq ko‘proq bilvosita, obrazli va ma‘nolar qatlamiga boy tarzda quriladi.

G‘arb diskursida esa madaniy kodlar ko‘proq aniqlik, individualizm va ratsional fikrlashga asoslangan holda ifodalanadi. Ingliz tilidagi diskursda ko‘pincha qisqa, lo‘nda va aniq fikr bayon etish ustuvor bo‘lib, metaforik ifodalar nisbatan kamroq, biroq funksional jihatdan aniq maqsadga yo‘naltirilgan holda qo‘llanadi. Masalan, ingliz tilida xushmuomalalik strategiyalari ko‘pincha bevosita va standart formulalar orqali ifodalanadi (“please”, “thank you”, “excuse me”), holbuki o‘zbek yoki arab diskursida bunday vaziyatlarda ko‘proq kengaytirilgan, hurmatni ifodalovchi konstruktsiyalar ishlatiladi. Bu esa madaniy kodlarning kommunikativ strategiyalarda qanday aks etishini yaqqol namoyon etadi. Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sharq va G‘arb diskursidagi asosiy farqlardan biri – kollektivizm va individualizm o‘rtasidagi tafovut bilan bog‘liq. Sharq madaniyatida ijtimoiy munosabatlar, hurmat-izzat va jamoaviy qadriyatlar muhim o‘rin egallagan bo‘lsa, G‘arb madaniyatida shaxsiy fikr, mustaqillik va individuallik ustuvor hisoblanadi. Bu holat til birliklarida ham o‘z aksini topadi: Sharq tillarida ko‘proq kinoya, bilvosita ishora va ramziy ifodalar qo‘llansa, G‘arb tillarida bevosita, ochiq va aniq ifoda ustunlik qiladi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, madaniy kodlar tarjima jarayonida ko‘pincha muammoli nuqtalardan biri hisoblanadi. Chunki bir madaniyatga xos bo‘lgan ramziy birlik boshqa tilga to‘liq mos holda o‘tkazilishi qiyin kechadi. Natijada semantik yo‘qotishlar yoki noto‘g‘ri talqinlar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, Sharq diskursidagi diniy yoki tasavvufiy

mazmunga ega iboralarni ingliz tiliga tarjima qilishda ko'pincha izohli yoki adaptatsiyalashgan tarjima usullaridan foydalanishga to'g'ri keladi. Bu esa madaniy kodlarning faqat til birliklari emas, balki kengroq madaniy kontekst bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, diskurs tahlili shuni ko'rsatadiki, madaniy kodlar faqat matn darajasida emas, balki nutq jarayonining pragmatik jihatlarida ham muhim rol o'ynaydi. Xususan, suhbatdoshlar o'rtasidagi masofa, ijtimoiy maqom, yosh va madaniy fon kabi omillar nutq strategiyasini belgilaydi. Sharq diskursida bu omillar ko'proq e'tiborga olinib, nutq odob-axloq me'yorlariga mos ravishda shakllantiriladi, G'arb diskursida esa kommunikativ samaradorlik va tezkorlik ustuvor bo'ladi. Umuman olganda, olib borilgan tahlillar madaniy kodlarning til va diskurs tizimida markaziy o'rin tutishini, ular orqali insonning dunyoqarashi, mentaliteti va ijtimoiy qadriyatlarini ifodalanishini tasdiqlaydi. Sharq va G'arb diskursini qiyosiy o'rganish esa nafaqat lingvistik, balki madaniy tafovutlarni chuqur anglash imkonini beradi hamda tarjima va madaniyatlararo kommunikatsiya jarayonlarida muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari Sharq va G'arb diskursida madaniy kodlarning ifodalanishi til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor tasdiqlashini ko'rsatdi. Tahlillar shuni anglatadiki, madaniy kodlar nafaqat leksik birliklar yoki frazeologizmlar orqali, balki kengroq diskursiv kontekstda, ya'ni nutq strategiyalari, kommunikativ me'yorlar va pragmatik vositalar orqali ham namoyon bo'ladi. Sharq diskursida ramziylik, ma'naviylik va bilvosita ifoda ustuvor bo'lsa, G'arb diskursida aniqlik, lo'ndalik va bevositalik yetakchi ahamiyat kasb etadi. Bu tafovutlar turli madaniyatlarning tarixiy rivoji, diniy qarashlari va ijtimoiy qadriyatlarini bilan bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi. Shuningdek, tadqiqot davomida madaniy kodlarning lingvokulturologik xususiyatlari ularning til birliklari orqali ifodalanishida ko'p qatlamli ma'no tizimini yuzaga keltirishi aniqlanib, ayniqsa Sharq manbalarida ramziy obrazlar va konseptual birliklarning chuqur falsafiy hamda axloqiy mazmunga egaligi kuzatildi. G'arb diskursida esa mazkur birliklar ko'proq funksional va kommunikativ samaradorlik nuqtayi nazaridan qo'llanilishi bilan ajralib turadi. Bu esa madaniy kodlarning har bir madaniyatda turlicha shakllanishi va ishlatilishini ko'rsatadi.

Qiyosiy tahlil natijalari asosida aniqlanishicha, Sharq va G'arb diskursidagi asosiy farqlar kollektivizm va individualizm paradigmatlari bilan belgilanadi. Sharq madaniyatida jamoaviylik, hurmat va ijtimoiy uyg'unlik ustuvor bo'lsa, G'arb madaniyatida shaxs erkinligi, mustaqillik va individuallik muhim ahamiyatga ega. Ushbu omillar til birliklarining tanlanishi, nutq strategiyalarining shakllanishi hamda kommunikativ vaziyatlarning talqin etilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari tarjima nazariyasi va amaliyoti nuqtayi nazaridan ham muhim xulosalarga olib keldi. Xususan, madaniy kodlarning bir til va madaniyatdan boshqasiga o'tkazilishida to'liq ekvivalentlikka erishish har doim ham mumkin emasligi, bu jarayonda izohli tarjima, adaptatsiya va kontekstual talqin kabi usullardan foydalanish zarurligi aniqlandi. Shu sababli tarjimon nafaqat til bilimiga, balki chuqur madaniy kompetensiyaga ham ega bo'lishi lozimligi asoslandi. Bundan tashqari, madaniy kodlarning noto'g'ri talqin qilinishi madaniyatlararo kommunikatsiyada turli tushunmovchiliklar va kommunikativ xatoliklarga olib kelishi mumkinligi ta'kidlandi. Shuning uchun ham turli diskurslarda madaniy kodlarni o'rganish va ularni to'g'ri anglash global kommunikatsiya samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, Sharq va G'arb diskursida madaniy kodlarning lingvokulturologik tahlili tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlari, xususan, diskurs tahlili, pragmatika va tarjima nazariyasi rivojiga sezilarli hissa qo'shadi. Mazkur

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

APREL

ANDIJON, 2026

tadqiqot natijalari kelgusida madaniyatlararo kommunikatsiya, lingvokulturologiya hamda sharqshunoslik sohalarida olib boriladigan ilmiy izlanishlar uchun nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (GOST, 2020–2025)

1. Sharifian F. Cultural Linguistics: Cultural Conceptualisations and Language. – Amsterdam: John Benjamins, 2020. – 210 p.
2. Kecskes I. Intercultural Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 2021. – 285 p.
3. Baker M., Saldanha G. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London: Routledge, 2020. – 650 p. .
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили изоҳли луғати (қайта нашр). – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2021. – 850 б.
5. Маҳмудов Н. Тил ва маданият муаммолари. – Тошкент: Fan, 2022. – 240 б.
6. Нурмонов А. Лингвомаданиятшунослик: назария ва амалиёт. – Тошкент: Akademnashr, 2023. – 270 б.
7. Xudoyberganova D. Madaniyatlararo kommunikatsiya asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023. – 245 b.
8. Qodirov T. Lingvokulturologiya va zamonaviy tadqiqotlar. – Toshkent: Innovatsiya, 2024. – 220 b.
9. Karimov B. Tarjima nazariyasi: zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 275 b.
10. Mamatov A. Diskurs tahlilining yangi yo'nalishlari. – Toshkent: Akademnashr, 2024. – 230 b.